

hiervoor gebruikte. Op de achterzijden van diverse brieven tussen 1653-'57 in zijn archief zijn poortjes, gevels en schetsen van plattegronden van zijn hand te vinden. De inhoud van deze brieven heeft in geen geval betrekking op dergelijke architectonische ontwerpen. De brieven zijn alleen vanwege de lege achterkant als tekenpapier gebruikt.

De voorliefde van Huydecoper voor zijn buitenplaats moet in Amsterdam algemeen bekend zijn geweest. In een pamflet uit 1649 dat de passieve houding van de Amsterdamse regenten inzake het verlies van de Braziliaanse posten van de West-Indische Compagnie wil hekelen, wordt stevig de draak gestoken met Huydecopers passie voor buitenplaatsen. Deze paskwil is in de vorm van een (valse) resolutie van de vergadering van de Vroedschap over deze zaak. Wanneer Huydecoper hierin aan de beurt komt zijn mening over de zorgwekkende toestand in Brazilië te geven, laat de pamflettist hem beginnen met een uitvoerige beschrijving van een tochtje naar Goudestein:

„Ik sou oock meenen, mijn Heeren, dat het met de Comp. gaen sal, gelijk ick dickwils met mijn Neef Theuling, tegen Cosyn Spex geseyt hebbe, als wij samen na Goudestein gingen, of so na de Bild, daer ick nu twee hofsteden, heel fraeytjes beplant, ...”

Vervolgens laat de schrijver Huydecoper het idee opperen dat Vingboons een jaagpad door Brazilië, van Oceaan tot Oceaan, of een overtoom over de Andes zou kunnen ontwerpen:

... datse dan lichtelijck met binnenschepen, gelijk er veel Revieren en kreken door 't landt lopen, aldaer een bequaem trecpad soudon konnen maken, of een overtoom so als Mons. Vincboons, den Architect, eerst op 't papier souwen afteycken ende so in de Zuyd-zee comen, ...”

Niet alleen Huydecopers bezetenheid van buitenplaatsen maar ook zijn maecenaat over Vingboons waren blijkbaar objecten van spot voor zijn tegenstander. Dit laatste was mogelijk het gevolg van hun beider betrokkenheid bij de plannen voor het nieuwe Stadhuis van Amsterdam in de voorafgaande jaren (1647-'48). Huydecoper zat toen in de bouwcommissie en Vingboons heeft uiteindelijk vier ontwerpen voor dit belangrijke project getekend. Geen van alle werd echter aangenomen en uiteindelijk werd, zoals genoegzaam bekend, Jacob van Campen

de architect van het nieuwe Stadhuis van Amsterdam.

Samenvattend leert men in Huydecoper de pronklievende regent kennen die een uitgebreid cultureel patronage opbouwde. Maar de kunsten moesten ook actief beoefend worden door muziek- en tekenlessen. Zijn zoon Joan jr. stuurde hij drie jaar op „Grand Tour” naar Parijs en Rome. Zijn eigen belangstelling ging vooral uit naar buitenhuizen en tuinen. Door zijn activiteiten veranderden de weilanden van zijn Heerlijkheid Maarsseveen in een „paradijselijk” villapark en Philips Vingboons stond hem hierbij als architect terzijde. De gegoede Amsterdammers konden hier de stadse drukte ontvluchten, zoals Jan Vos in 1657 dichtte in zijn hulde „Aan de heerlijkheid van de Heer Joan Huydecoper”:

*„O Maarseveen! prieël der Gooden
Hoe zingt mijn pen aan't Y uw lof?
Uw hoven, vijvers, beemden, slooten
En weegen dienen haar tot stof.*

*...
De Vecht-godt met zijn Meereminnen
Die dobbert langs uw bordt van kleij
En groet de Goude-steinsche zaalen:
Waar dat Uw Heer, voor't zeilrijk
Als afgemat zijn aâm komt halen.*

*...
Wie rusten wil moet hier verschuilen
Markuur leidt hier 't bekommern af
Hij vindt zich vrijer bij de blaaren
Dan onder 't Beursverwelf van steen
De koopmanszorg maakt grijze haaren.*

*...
Uw Landtoordt kan't gemoedt verzachten
Door rusten krijgt men nieuwe krachten.”*

Schelpenkade 10, Leiden K. A. Ottenheym

Dit artikel is een verkorte weergave van de uitvoerigere bespreking van de activiteiten van Philips Vingboons voor Joan Huydecoper in de monografie over Vingboons waarin ook uitputtend verwezen wordt naar de bronnen en de gebruikte literatuur: K. A. Ottenheym, *Philips Vingboons (1607-1678), architect*, Zutphen 1989 (uitgave De Walburg Pers).

DE BUITENPLAATSEN LANGS DE VECHT: TUIN- EN PARKGESCHIEDENIS

Ondanks het feit, dat verschillende aspecten van de buitenplaatsen langs de Vecht al generaties lang in de literatuur veel aandacht krijgen, is de geschiedenis van de tuin- en parkaanleg eigenlijk nooit integraal onderzocht en vergeleken met de ontwikkelingen elders in het land.

Zeker heeft Van Luttervelt in zijn „De buitenplaats aan

de Vecht” (1943) een eerste aanzet gegeven tot een beter begrip van de tuin- en parkaanleg langs de Vecht¹⁾ en ook Bijhouwers beschrijving in zijn „Nederlandsche tuinen en buitenplaatsen” (1946) is nog altijd zeer lezenswaardig als introductie²⁾. W. J. van Tent gaf in 1976 een boeiende voordracht over de buitenplaatsen langs de Vecht, waarin hij vooral de

historisch-geografische kant benadrukte en naar de achtergronden van de stichting van de buitenplaatsen zocht. Uit het feit dat hij tot een aantal van ruim 180 buitenplaatsen kwam, blijkt wel hoe belangrijk dit gebied is geweest en nog steeds is³).

Maar de tijd schrijdt voort en talrijke deelonderzoeken, die de laatste jaren in het kader van verschillende projecten⁴) zijn verricht, wachten nog op een bredere interpretatie en wetenschappelijke synthese. Bij dit immense werk zal de onderzoeker met één groot probleem geconfronteerd worden, namelijk het dikwijls ontbreken van relevant archiefmateriaal. Slechts enkele buitens beschikken over eigen huis- of familie-archieven en juist de voortdurende eigendomswisselingen, die gepaard gingen met uitbreiding of inkrimping van de terreinen, maken het er niet makkelijker op om een helder beeld te krijgen van de fasen van ontwikkeling.

Soms lukt het via de familie-archieven - zo die bestaan - van de diverse elkaar opvolgende eigenaars onbekende gegevens naar boven te krijgen en men kan ervan overtuigd zijn dat er nog veel wetenswaardigs te vinden is voor degene, die er niet voor terugschrikt om een kleine Odyssee langs de archieven in Amsterdam, Utrecht, Den Haag, Rotterdam en talrijke andere streek-, stads- en dorpsarchieven te ondernemen.

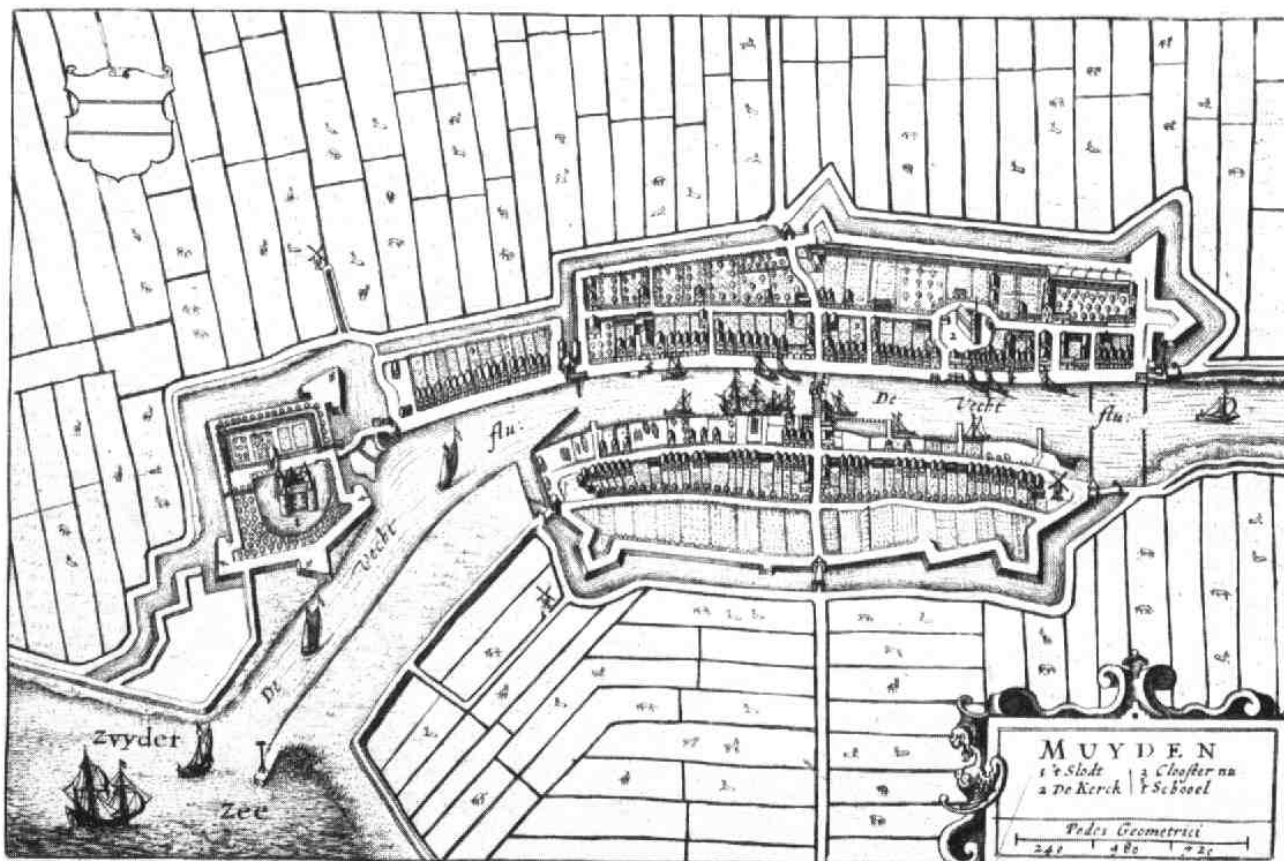
Maar meestal moeten wij onze toevlucht nemen tot meer algemene beschrijvingen, verzamelwerken met afbeeldingen zoals *De Zegepralende Vecht* (18e eeuw) en *Lutgers* (19e eeuw) en min of meer groot-

schalige kaarten zoals „Een gedeelte van de Heerlijkheit van Maerseveen” (1690-1691), de „Nieuwe Kaert van Loenen” (1726?) en de Kadastrale Minuutplan om het onderzoek een goede basis te geven.

Het is binnen het bestek van dit artikel niet de bedoeling om zo'n integrale studie te bieden, al is de tijd er langzaam maar zeker rijp voor en bestaat er gezien alle planologische en andere ontwikkelingen zeer grote behoefte aan.

Wel kan dit verhaal misschien nog eens benadrukken, hoe belangrijk zo'n werk zou zijn, niet alleen voor een betere theoretische kennis van allerlei zaken, maar juist ook voor de instandhouding van de nog talrijke buitenplaatsen en hun juist zo unieke samenhang van huis en omgeving. Nog steeds moeten wij uitermate zorgvuldig zijn met historische landschappen als die van de Vecht, dat in een periode van ruim 350 jaar tot stand kwam - waarbij ik nog niet eens spreek over de middeleeuwse voorgeschiedenis, die dikwijls nog prominent aanwezig is in architectuur en landschap.

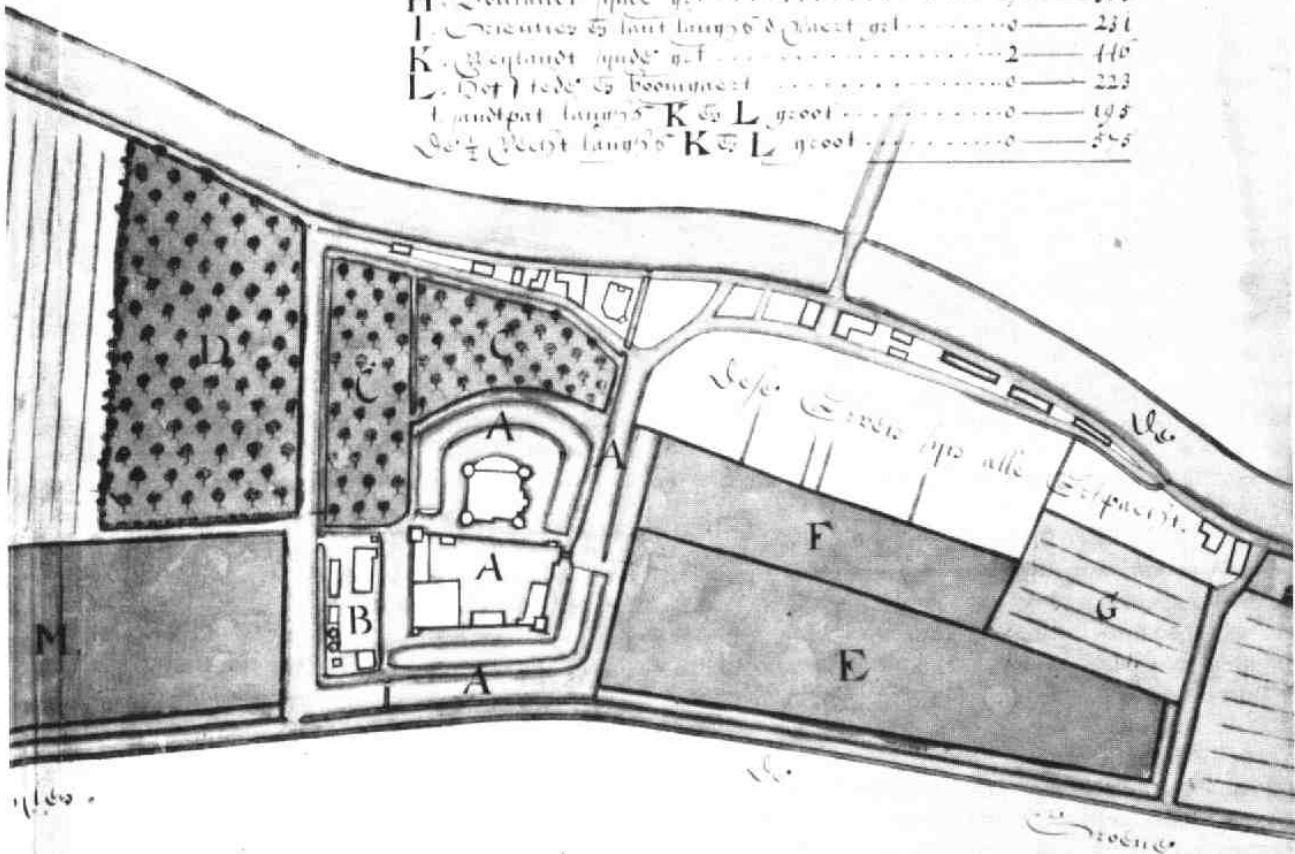
Wanneer internationale organisaties als Icomos en Unesco regelmatig onze aandacht vragen voor de betekenis van buitenplaatsengebieden als de Brenta bij Venetië, kan men zich terecht afvragen of een dergelijk „mondiaal” belang ook niet geldt voor onze Vecht, en of wij, bestuurders, bouwers, beschermers en onderzoekers - ons dat wel voldoende bewust zijn. Om iets van die historische rijkdom van de Vecht op het gebied van tuin- en parkgeschiedenis te tonen, laat ik graag enkele voorbeelden de revue passeren,

1. Het Muiderslot, fragment van de kaart van J. Blaeu, 1649 (foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

onder Zuylen.

A.	het dorp te Zuylen met syne Engel's	M st	L ^{te}
	Graven Steegs Voorboord etc groot	3	200
B.	Peter harenstol (het) tede groot	1	200
C.	de boornacht g ^t	1	316
D.	des Groeten boornacht g ^t	2	306
E.	Weylant mettes teegs diecom g ^t	3	16
F.	Weylant groot	1	112
G.	Donlandt g ^t ynde	1	6
	de f teegs	1	24
H.	Donlandt ynde g ^t	1	303
I.	Weylant g ^t hant luyds d' waert g ^t	1	231
K.	Weylant ynde g ^t f	2	446
L.	(het) tede g ^t boornacht	1	223
	Landpat luyds K & L groot	1	198
	de 1/2 Vecht luyds K & L groot	1	245

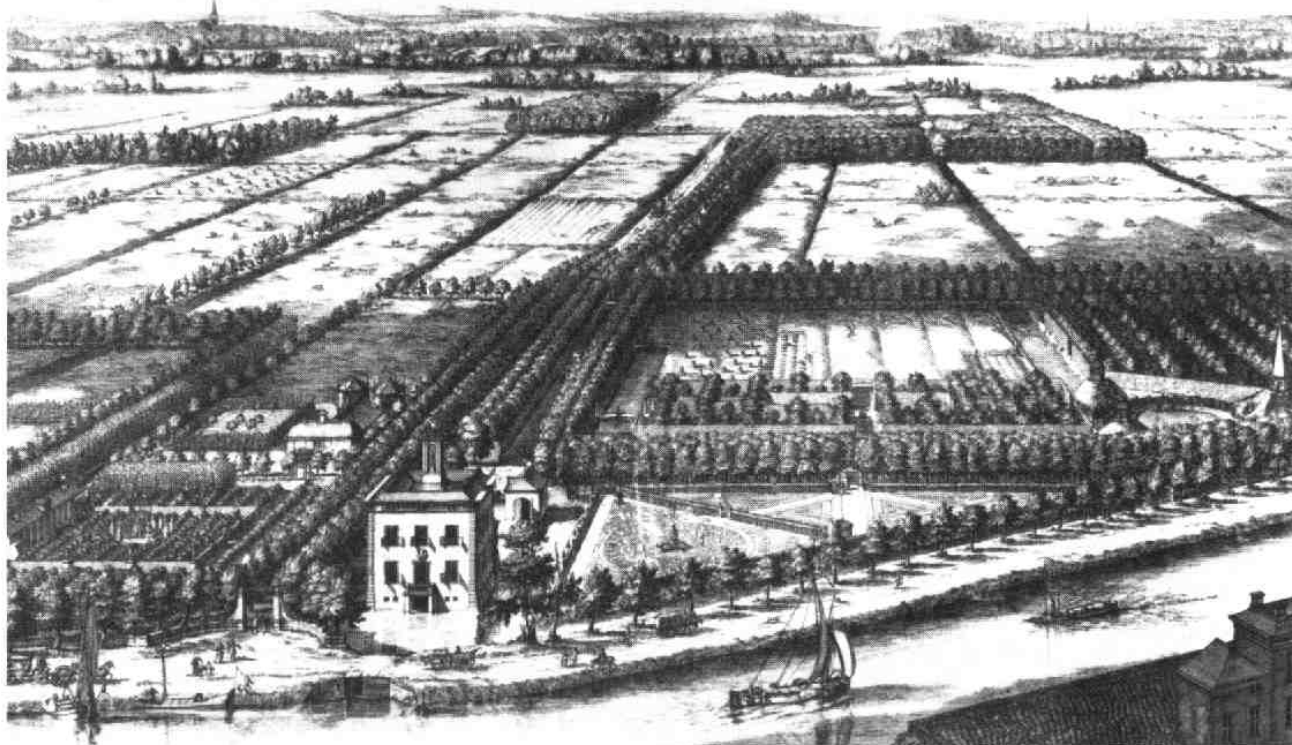
Schale van w. kelen.

2. Slot Zuylen, aanleg met de infrastructuur, Kaartboek Zuylen ca. 1640 (foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

globaal geplaatst binnen de tuin- en parkontwikkeling, zoals die zich in grote lijnen in ons land voltrok. Deze aanpak geeft tevens de gelegenheid om enkele aspecten apart te behandelen, waardoor een beter begrip van de ideeënwereld achter de aanleg van menige buitenplaats kan ontstaan.

Tot in het begin van de zeventiende eeuw bepaalde

een elftal versterkte huizen, in de middeleeuwen gesticht, het landelijk architectuurbeeld langs de Vecht. Zij lagen op of meer onder de oeverwallen, vrij in het land en maakten voor hun grachten gebruik van het kwelwater of hadden een verbinding met de Vecht. Huizen als Zuylen, Oudaen, Kronenburg, Gunterstein en Nijenrode werden in de dertiende en veertiende

3. Guntersteyn, vogelvlucht van de tuinen, ca. 1700 gravure W. Swidde (foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

eeuw gesticht door ministerialen van de bisschop; soms was hun bouw vooral een soort statussymbool en diende het versterkte karakter uitsluitend de plaatselijke belangen van hun eigenaar en zijn boeren in tijden van nood. Op die manier laat de bouw van het eerste Slot Zuylen en Gunterstein zich goed vergelijken met wat er in dezelfde tijd langs de Langbroeker Wetering gebeurde; kleine heren met grote invloed aan het bisschoppelijk hof in de kapitels en in de provincie plaatsten op hun meestal zeer bescheiden grootgrondbezit een bakstenen toren van 3 à 4 bouwlagen, die als uitdrukking kon gelden van hun positie en macht. Soms overschreed de bouw van een versterkt huis verre deze betrekkelijk bescheiden ambities en vormden deze kastelen belangrijke schakels in de machtspolitiek van de landsheer. Zo speelden Kronenburg en Nijenrode mogelijk een rol in de grensverdediging tussen Holland en het Sticht; van Muiden, bij de monding van de Vecht op Hollands territorium gelegen is zelfs bekend dat het kasteel door de graaf zelf, Floris V, is gebouwd.

De rest van de bebouwing langs de Vecht bestond in de eerste plaats uit de dorpskernen met hun in de late middeleeuwen gestichte kerken, zoals die van Loenen (koor midden 15e eeuw) en die van Breukelen (koor eveneens midden 15e eeuw, met inwendig verscheidene luifelbanken van ridderhofsteden en buitenplaatsen uit later tijd).

Dit beeld werd gecomplementeerd door een groot

aantal hofsteden, gelegen langs de wegen aan weerszijden van de rivier.

Op de oudste kaarten van het gebied, daterend uit het eind van de vijftiende en de zestiende eeuw, krijgen wij geen noemenswaardige informatie over enige tuin- of parkaanleg. In het gunstigste geval is de plaats van het kasteel zelf aangegeven, maar daar blijft het dan ook bij.

Alleen Jacob van Deventer vormt hierop een uitzondering. Hij geeft op zijn kaart van Muiden uit ca. 1558-1568 het Muiderslot weer met de omgrachte voorburcht/moestuyn c.q. boomgaard. Hoewel hij gezien de grote schaal (1 : 8000) niet in details treedt, krijgen wij toch een goede indruk van de infrastructuur van het hele terrein met grachten en zelfs van een zekere geometrische indeling met een padenpatroon.

Een kleine eeuw later, in 1649, zal Joan Blaeu een gedetailleerder opzet van het slotterrein geven. De typische renaissance-aanleg waarvan het kasteel met zijn binnengracht en gebied daaromheen de ene helft en de moestuin/boomgaard de andere helft besloeg, is inmiddels met bastions uitgebreid, waaruit mag blijken dat het Muiderslot nog niets van zijn militaire waarde had verloren. Een rechthoekige opzet, waarin de middeleeuwse omgrachting, inclusief de voorburcht is opgenomen, zien wij ook bij Slot Zuylen op een van de vroegste meer gedetailleerde kaarten uit de eerste helft van de zeventiende eeuw (1624⁵). Ook de rest van het terrein is naar het zich laat aanzien

redelijk betrouwbaar ingevuld: aan de zuidoostzijde met een dubbele rij bomen die naar de hofstede voert en achter de hofstede met een beplanting met rijen bomen die waarschijnlijk verwijst naar een boomgaard. Deze opzet komt in grote lijnen overeen met de situatie, zoals die korte tijd later in een kaartboek van de landerijen van Zuylen wordt afgebeeld. Interessant hierbij is de kade die het omgrachte huis aan drie zijden omsluit⁴).

In dezelfde tijd vinden wij al een duidelijke verbinding tussen „natuur” en „cultuur” of „architectuur” bewust weergegeven binnen het motief van de Vier Jaargetijden op een reeks gravures door Hessel Gerritz naar David Vingboons (1576-1629).

Juist de Vier Jaargetijden waren een geliefd onderwerp bij de liefhebbers van het buitenleven; tevens drukte deze cyclus ook de loop van het leven zelf uit. Als decor voor de winter koos Vingboons, wiens zoon Philip we later nog tegen zullen komen, Slot Zuylen; wat betreft de omgeving houdt hij het bij het afbeelden van een aantal bijna bladloze bomen: „Stant sylvae sine honore”. Landschap, architectuur en natuur, weergegeven volgens de beste tradities van de zeventiende-eeuwse schilder- en tekenkunst verraden ondanks de bladerloze bomen niets van een eventuele aanleg.

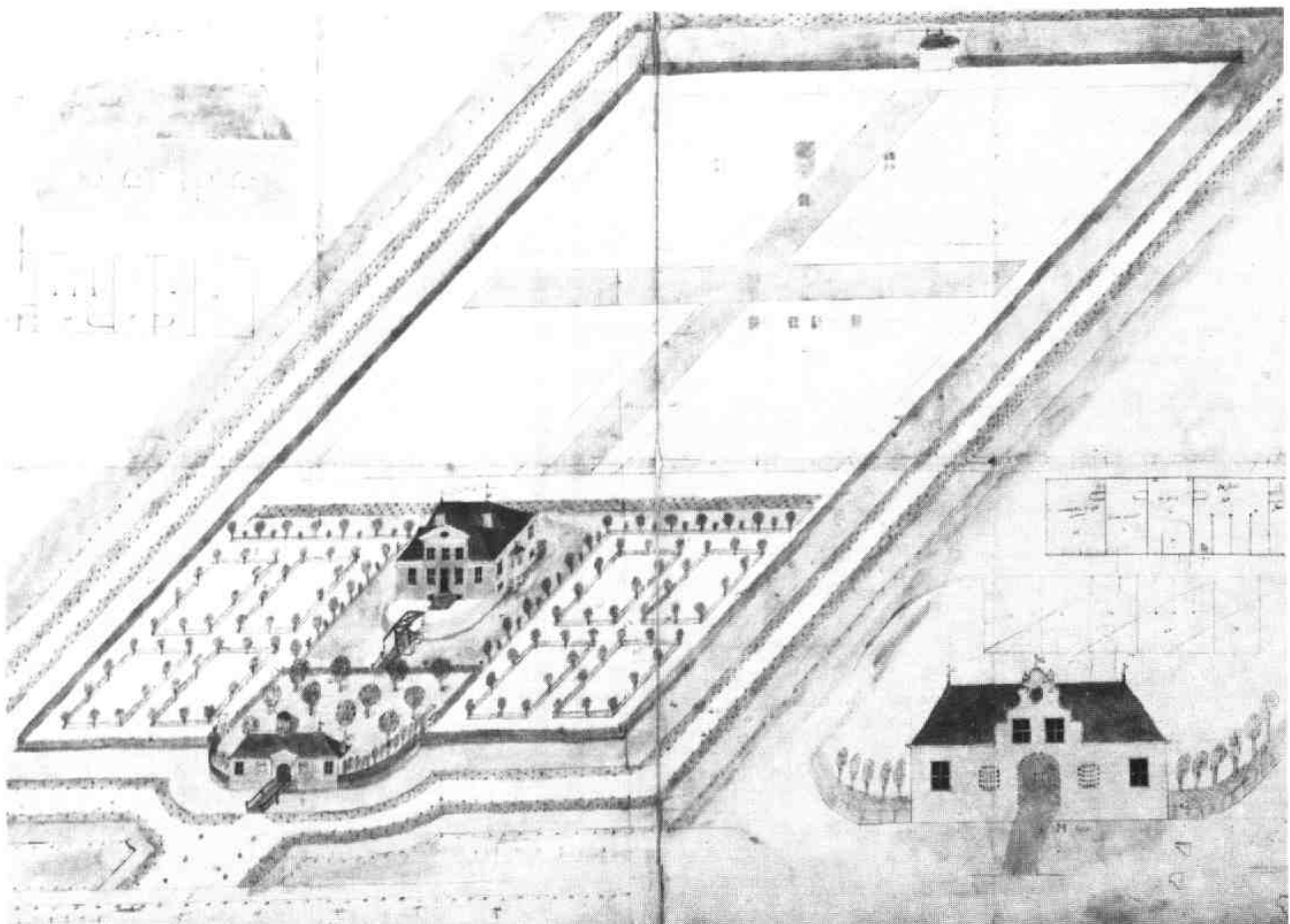
Datzelfde geldt ook voor twee andere gravures van Vingboons: Maerseveen (herfst) en Loenersloot (zomer) zijn weelderig met groen gestoffeerd maar van een tuin- of parkaanleg geen spoor. Op de gravure

van Nijenrode (de lente) ziet men echter op de voorgrond een kleine tuin in renaissance-stijl, waarin druk geconverseerd en gewerkt wordt.

Bij de bestudering van die vroege tuinarchitecten valt steeds een tweetal zaken op. Ten eerste de nauwe samenhang tussen het nuttige en het aangename, dat zich sterk in de beplanting uit: een boomgaard, een moestuin en misschien een bescheiden bloementuin bepalen het karakter van de aanleg. Daarnaast is ook die aanleg zelf overwegend utilitair van opzet; wij spreken in zo'n geval als bij Zuylen tegenwoordig over een historische infrastructuur met een bewuste vormgeving van het terrein - waarbij geografische invloeden een grote rol kunnen spelen en zaken als verdedigbaarheid (gracht), voedselvoorziening (vis, boomgaard, konijnenwarande) en opbrengst (hak-hout, opgaand hout) op de voorgrond staan.

De buitenplaatsen-„explosie” die in het tweede en derde kwart van de zeventiende eeuw plaatsvond, uitte zich ook in de aanleg van tuinen en parken. Deze nieuwe fase begon rond 1628, toen de zwagers Joan Huydecoper en Pieter Belten in Maarssen hun buitenhuizen Goudesteijn en Huis ten Bosch lieten bouwen.

Van Goudesteijn is een prachtige vogelvlucht-tekening bewaard gebleven, waaruit het „utile dulce” duidelijk spreekt: het huis zelf is een combinatie van een eenvoudig dwarsgeplaatst herenhuis en een aan de achterzijde tegen het huis gesitueerde boerderij, die door het herenhuis aan het gezicht onttrokken

4. Gansenhoeft, ontwerp voor de buitenplaats, ca. 1645 (foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

was. Een kleine, naast het huis gelegen geometrische tuin was het begin van enkele eeuwen tuin-geschiedenis in het gebied van de Vecht. De rest van het terrein van Goudesteyn werd in be-slag genomen door boomgaarden, moestuin en bouwland c.q. weiland.

Gansenhoef

Ook Gansenhoef hoort tot de eerste buitenplaatsen aan de Vecht, die omstreeks 1650 gesticht werden door Joan Huydecoper of mensen uit zijn omgeving. Het huis werd in 1655 naar ontwerp van de Amster-damse bouwmeester Philip Vingboons gebouwd op een terrein van vier morgen land, dat Raymond de Smet in 1654 gekocht had van Huydecopers zuster Geertruyd Jansdr. Huydecoper.

Van de vroegste Gansenhoef is een aantal ontwerpen bekend, waaronder een vogelvluchttekening. Hierop staat de omgrachte buitenplaats afgebeeld, gelegen op een eiland en omringd door een eveneens omgracht terrein. Dit terrein bestond uit twee delen. In het eerste deel, dat ongeveer een derde van het geheel besloeg, lag het huis centraal. Het werd ge-flankeerd door twee tuinen, die ieder in vier met bo-men omringde vakken waren verdeeld.

Het huis zelf bereikte men vanaf de weg langs de Vecht via een poortgebouw en een eveneens met bomen beplant voorplein. Het achterste deel van de

buitenplaats werd door een padenkruis in vier vakken verdeeld. Een dwarsgracht vormde de scheiding tussen de beide delen van de aanleg.

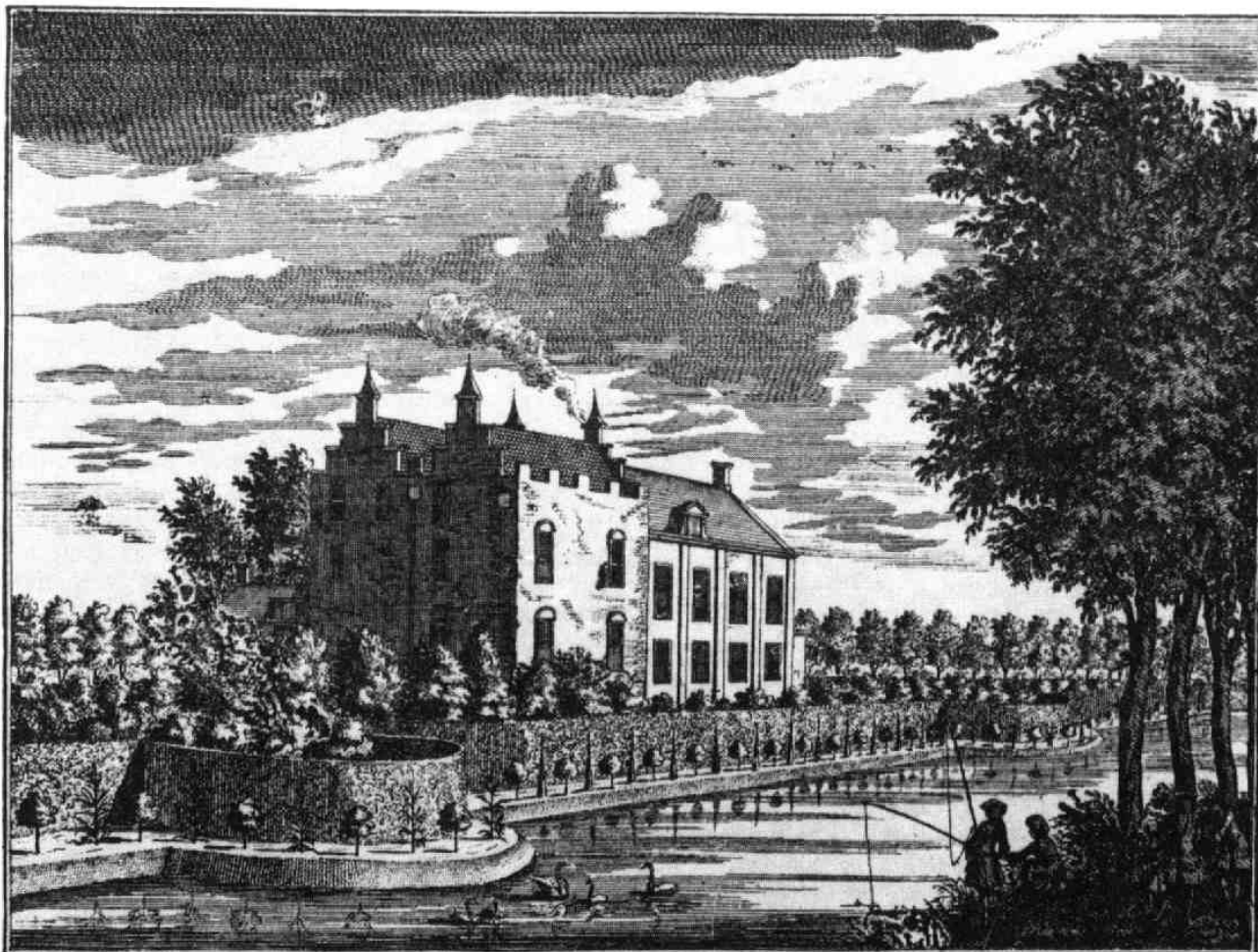
Het ontwerp van de aanleg van deze zeventiende-eeuwse buitenplaats is goed te vergelijken met die van andere buitenplaatsen in die tijd, zoals Honselaersdijk en Hofwijck, waarbij men de maten en verhoudingen van het menselijk lichaam als uit-gangspunt had genomen.

In de loop van de achttiende eeuw vond er een aantal wijzigingen op Gansenhoef plaats. Het poortgebouw werd afgebroken, terwijl er op het terrein een koepel werd gebouwd. Ook het voorplein, waarvan men de gracht er omheen grotendeels dempte, kreeg een andere opzet. Het huis zelf werd uitgebreid met een koepelkamer aan de achterzijde, die inwendig acht-hoekig van vorm is.

Pas in de loop van de negentiende eeuw werd de geometrische aanleg veranderd in een park in landschapstijl.

Een belangrijke zeventiende-eeuwse aanleg in geometrische stijl had ook **Gunterstein**.

Tijdens de invallen van de Fransen in de jaren 1672-1673 onderging het in oorsprong uit ca. 1300 date-rende Kasteel Gunterstein, dat in de zestiende eeuw grotendeels herbouwd werd, het lot van zovele Stichtse huizen: het werd in brand gestoken en on-

5. Cronenburgh, „Van de Rij-weg af te sien“, gravure ca. 1750 (foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

herstelbaar beschadigd. De toenmalige eigenaresse, Margaretha Poulle, liet het huis spoedig in classicistische trant herbouwen waardoor een strak, blokvormig en min of meer vierkant gebouw van twee bouwlagen ontstond. Ook het terrein zelf, dat zich vanaf de Vecht landinwaarts uitstreckte, werd aan de architectuur van het huis aangepast en kreeg een parkaanleg, waarvan het centrale element, de middenas, nog steeds bestaat.

Langs de Vecht, buiten het eigenlijke kasteelterrein, werd een aantal tuinen ontworpen, waarvan sommige een bijzondere vorm hadden, nl. driehoekig, soms in combinatie met een cirkel. Waarom hier juist voor deze vorm gekozen werd, is niet duidelijk. Misschien hangt deze keuze samen met een in de zestiende en zeventiende eeuw vaker voorkomende voorliefde voor bepaalde motieven, die juist bij buitenplaatsen met een „versterkte” traditie wel vaker in de tuinaanleg verwerkt werden. Recent onderzoek heeft namelijk aangetoond dat bij enkele Nederlandse tuinen uit de zeventiende eeuw in de aanleg ideeën zijn verwerkt, waaruit blijkt dat de toenmalige eigenaar niet alleen aan bruikbaarheid heeft gedacht, maar ook een „spelelement” invoerde, dat paste binnen de militaire traditie van zijn milieu. Al in de zestiende eeuw werden in Frankrijk en Italië buitenplaatsen aangelegd, waarbij het motief van fortificatie een grote rol speelde, zonder dat het om een werkelijke verdedigingsvorm ging. Tot nu toe heeft men daar in Nederland niet speciaal op gelet, maar het blijkt dat ook in ons land enkele voorbeelden van een dergelijke toepassing van bijzondere vormen van aanleg bestaan. In Overijssel kent kasteel Diepenheim een fortificatievorm in de tuinaanleg; hier gaf men het terrein direct achter het huis, daar waar zich de Middeleeuwse kasteelbelt bevond, door middel van een dubbele gracht met daartussen een smalle kade, de vorm van een veelhoekig „bolwerk”. Ook op Amerongen wilde men de nadruk leggen op verdedigbaarheid en is een opzet met het motief van vestingwerken tot in onze tijd bewaard gebleven. Hier werd het grote voorplein in de tweede helft van de zeventiende eeuw geheel ommuurd en aan de oostzijde afgesloten door een gebouwencomplex, waarvan de beide hoektorens of paviljoenen op speelse wijze refereren aan de oorspronkelijke versterkte functie van huis en terrein. Dit spelelement komt nog duidelijker naar voren bij het zogenaamde „bastion”, een eveneens geheel ommuurd en omgracht recht-hoekig complex met poorten en schietsleuven, dat een onderdeel vormt van de oprijlaan.

Een vergelijkbare gedachtenwereld kan spreken uit de opzet van de tuinen van de Cronenburgh, waarbij in de vorm van de hagen langs de rijweg zelfs duidelijk een verwijzing naar de oude weerbare kasteelmuur werd nagestreefd.

De toepassing van dit soort ideeën uit de vestingbouw bij buitenplaatsen kan voor Nederland worden beschouwd als een typisch zeventiende-eeuwse classicistische vertaling van de verdedigingsfunctie, die men vanouds aan kastelen en adellijke huizen hechtte. Dit werd zonder meer versterkt door de eis

tot verdedigbaarheid, die met name aan de officieel erkende havezaten en ridderhofsteden werd gesteld. Daarnaast paste het gebruik van dergelijke fortificatievormen geheel in de gedachtenwereld van die buitenplaatsbezitters wier families dikwijls een militaire traditie hadden en daarmee al tijdens hun opvoeding vertrouwd raakten⁷.

De kaart van „Een klein gedeelte van de Heerlijkheit van Maerseveen” (1660) van Jacob Bosch geeft al een groot aantal buitenplaatsen langs dit gedeelte van de Vecht, die allemaal een tuinaanleg volgens de geometrische principes hebben. Behalve Goudesteyn en Gansenhoeve zijn hierop o.a. afgebeeld: Otterspoor, Geesbergen, D'Oever (nu: Vechtoever), Elsenburg en Doornburg. Maar ook verder van de Vecht liggen kleine buitenplaatsen, zoals ten oosten van Geesbergen: Uylterbuurt, Blyendaal en Koninxvelt. Ditzelfde geldt voor het gebied aan de andere kant van de weg naar Maarssen, ten oosten van Goudesteyn.

Hier is een heel complex tuinen en kleine buitenplaatsen gesitueerd, die soms maar enkele tientallen vierkante meters terrein besloegen, maar allemaal een naam droegen, van Annenhof tot Oosterbos.

De tendens om buitenplaatsen langs de oevers van de Vecht te stichten zette zich met kracht door in de achttiende eeuw. Een goed beeld van de rijkdom aan huizen, parken en tuinen krijgt men wanneer men „de Zegepralende Vecht” (1719) met zijn gravures legt naast kaarten zoals de Nieuwe Kaart van Loenen (1726) of de Nieuwe Kaart van Mynden ende Loosdrecht (1734).

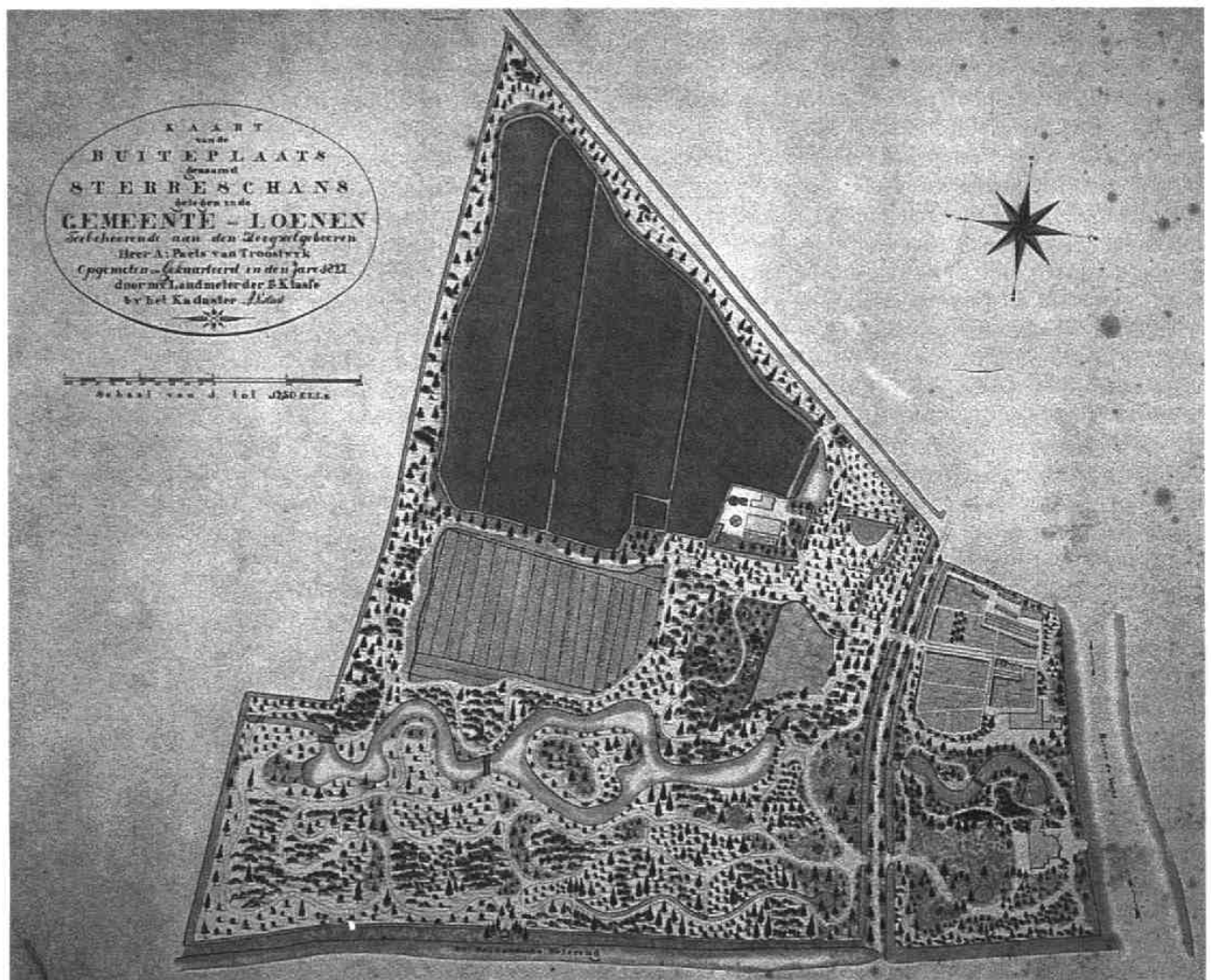
Deze bronnen sluiten goed op elkaar aan: waar „de Zegepralende Vecht” een „aanzicht” geeft van het huis en een aantal onderdelen van het park - hagen, vijvers, koepels en poorten - tonen de kaarten ons de minutieuze plattegronden waarop deze elementen hun logische plaats vinden.

Omstreeks het midden van de achttiende eeuw bereikte de bouwactiviteit aan de Vecht haar hoogtepunt. Veel buitenhuizen werden vernieuwd, waarbij dikwijls geen echte architecten maar vooral Amsterdamse „timmerbazen” een belangrijke rol speelden. Ook de interieurs ontvingen veel extra aandacht, maar vooral de tuinen en parken kregen in deze tijd een grote allure. Goede voorbeelden van uitgestrekte parken zijn Petersburg en Huis ter Meer. Een van de elementen, die vooral aan de Vecht een geliefd onderdeel van de tuin lijkt te zijn geweest, is het tuintheater.

Vanaf het moment dat men naar buiten trok en op het land ontspanning zocht, is er op de buitenplaatsse gemusiceerd en toneel gespeeld. Ondanks onze dikwijls regenachtige zomers schrok men er niet voor terug om daarbij juist de buitenlucht op te zoeken, waardoor het park de plaats en het décor werd voor de muzen.

Binnen de geometrische aanleg werden vooral in de achttiende eeuw zo de mogelijkheden geschapen om de volmaakte illusie te beleven.

We kennen deze belevingsvormen hoofdzakelijk uit oude gravures en beschrijvingen. Vooral aan de

6. Sterreschans, parkaanleg in landschapsstijl, plan door J. Vesters 1827 (foto auteur).

Vecht heerste in de zomer een druk sociaal verkeer van ontwikkelde stedelingen, die op de hoogte waren van de laatste toneelstukken en herderszangen. Het „toneel” werd meestal gevormd door een achtergrond van strak geschoren hagen, maar ook zuilenrijen - echte of in „Trompe l’oeil” geschilderd - waren geliefd. Zelfs amfiteaters kon men aantreffen. Het huis Ter Meer bij Maarssen had een tuintheater, zoals blijkt uit de prenten van Hendrik de Leth uit de achttiende eeuw. Van Daniël Marot, die mogelijk bij de aanleg van de tuinen van Ter Meer betrokken was, zijn verschillende ontwerpen van tuintheaters bekend, maar van al deze decoratieve rijkdom bleef niets bewaard.

Om een idee te krijgen van zo’n theater kan men overigens de tuin van kasteel Middachten bezoeken, waar aan het eind van de vorige eeuw met taxushagen als coulissen een theater werd gerealiseerd. Dit tuintheater werd onlangs met hulp van de Stichting P.H.B. geheel gerestaureerd en met een openluchtconcertje in 1990 weer in ere hersteld.

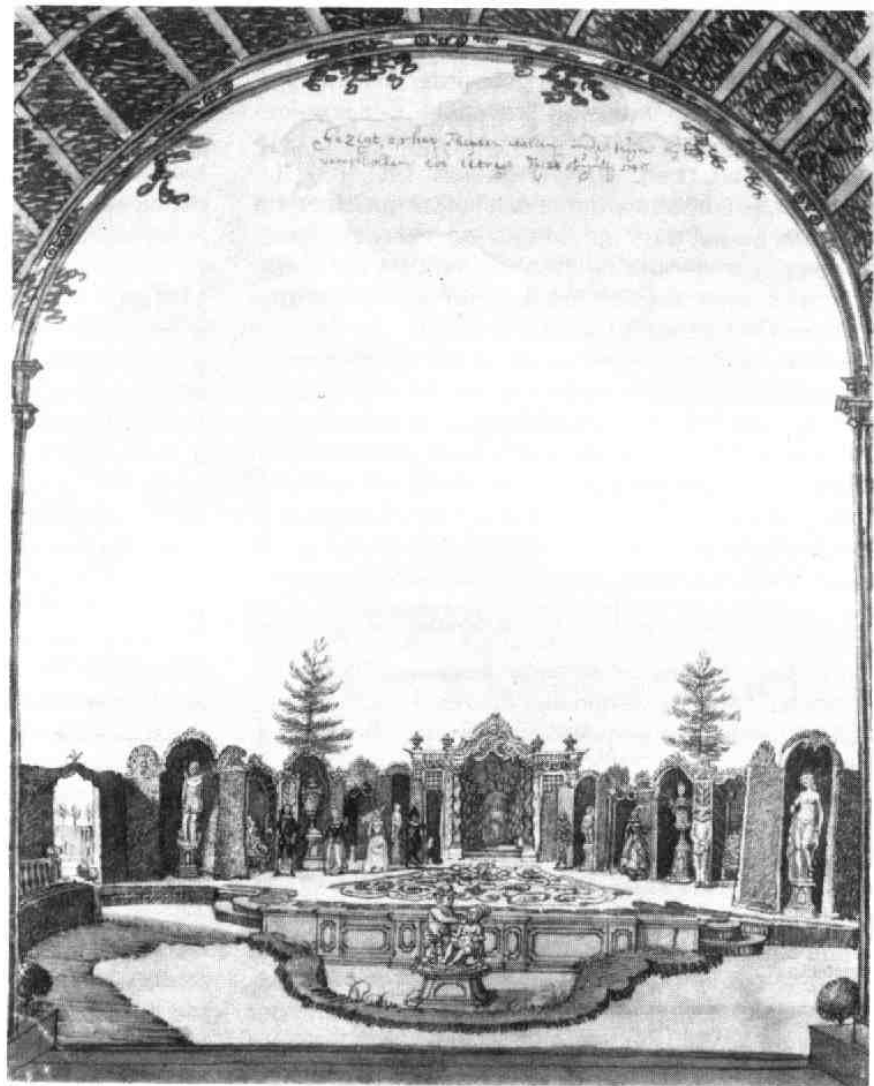
Ook Zijdebalen, evenals Ter Meer al lang verdwenen, had een tuintheater. Op een van de afbeeldingen daarvan door Jan de Beyer staan enkele - waarschijnlijk op hout geschilderde - toneelspelers afgebeeld die kostuums van de Commedia dell’Arte dra-

gen. Arlequino, Colombine, Pulcinella, Scapino en Scaramouche lijken vrolijk over het toneel te dartelen en het zal geen toeval zijn dat in sommige tuinen uit die tijd, zoals op Zuydwijk bij Wassenaar, natuurstenen beelden van de meest geliefde toneelkarakters stonden opgesteld.

De verandering van smaak, die in de tweede helft van de achttiende eeuw in ons land tot een geleidelijke, maar voor het landschap zeer bepalende, introductie van de landschapsstijl zou leiden, heeft evenals de geometrische tuinstijl zijn wortels in de klassieke Oudheid. „Et in Arcadia Ego” („Ook ik wil in Arcadië zijn”), verzuchtte menige buitenplaatsbezitter in die tijd. Hij had daarbij vooral het klassieke landschap, zoals men dat kende van schilderijen en prenten, voor ogen.

Arcadië zelf, een streek in Griekenland, meende men te hebben teruggevonden op de doeken van schilders als de Utrechtse Italianisanten die vooral rond Rome inspiratie opdeden en prachtige, zonovergoten landschappen met woest begroeide heuvels, grazige weiden en tempelruïnes schilderden, hier en daar gestoffeerd met een herder of herderinnetje, dat in volmaakte onschuld zijn of haar dagen doorbracht. Een nieuw ideaal van vrijheid en ongereptheid in een natuurlijke omgeving, waarin de bomen en struiken

7. Zijdebalen, het Tuintheater,
J. de Beijer 1745. GAU Top-Hist.
Atlas, Pa. 83 (L).

de kans kregen onbelemmerd te groeien en de mens zichzelf kon zijn, werd ook de literatuur gepredikt. Het is boeiend om te zien dat men al direct de behoefte had om de ideeën over de mens en zijn individualiteit - eigenlijk ook het begin van de moderne psychologie - juist in het landschap te vertalen. Een andere, veel persoonlijker betrokkenheid ten opzichte van de natuur dan in de voorgaande periode blijkt ook uit het feit dat de eigenaren zelf zich op het tuinieren gaan toeleggen. Eén van de beroemdste „tuiniersters“ was wel Belle van Zuylen, de erudiete dochter van de heer van Zuylen, die zelf hark, schoppe en spade ter hand nam en intensief in de tuin werkte. Zo hard, dat haar vriend Constant d'Hermenches haar een bezorgde brief schreef om te waarschuwen voor te grote inspanningen in de buitenlucht, die haar gezondheid konden aantasten.

Uit de tuin- en parkontwerpen van de Zochers en de Van Lunterens die in die tijd als tuinarchitect actief waren, weten wij, dat ook dit gedroomd Arcadië voor een belangrijk deel op de tekentafel tot stand kwam; de achttiende en negentiende-eeuwer beleefde dat daarom niet minder intens.

Het is in deze tijd dat voor de liefhebbers van het buitenleven de Vecht veel van zijn aantrekkelijkheid begint te verliezen en men Zuid-Oost Utrecht met zijn

heuvels en vergezichten gaat opzoeken. Dit wil overigens niet zeggen, dat deze nieuwe ontwikkelingen aan de Vechtbuitens voorbij is gegaan. Integendeel, ook hier ontstonden vanaf de laatste decennia van de achttiende eeuw enkele prachtige voorbeelden van landschapsstijl.

Al zal de vermelding door Hermanus Numan, dat Over-Holland al in 1756 in landschapsstijl veranderd werd, op een vergissing moeten berusten, ook langs de Vecht deed deze stijl spoedig na de introductie rond de grote steden of in gebieden als de duinstreek bij Haarlem en de heuvels van de Veluwezoom zijn intrede.

Een mooi voorbeeld is het park van Sterreschans bij Nieuwersluis, gelegen naast Over-Holland. In het begin van de negentiende eeuw vond een belangrijke verbouwing van het kort na 1688 gestichte huis plaats. Op het binnenterrein werd een boomgaard aangeplant, ter weerszijden van een middenas, terwijl de smalle singel rond dit terrein een laanbeplanting kreeg, die alleen aan de kant van de Vecht, waar het huis lag, gedeeltelijk doorbroken werd. Deze bescheiden geometrische aanleg zou de hele achttiende eeuw het karakter van de buitenplaats bepalen. In het begin van de negentiende eeuw vond een belangrijke verbouwing aan het huis plaats, naar men

aanneemt onder leiding van architect A. van der Hart, en bij die gelegenheid werd ook het park geheel veranderd. Deze activiteiten gebeurden waarschijnlijk nadat Adriaan Paets van Troostwijk, een erudiete lakenkoopman uit Amsterdam het oude huis in 1815 gekocht had. Een opmetingskaart uit 1827 (J. Vesters), gecombineerd met een aantal gezichten op het huis en het park uit die tijd, vormen een uitstekende documentatie van Sterreschans na zijn metamorfose, waaruit blijkt dat de huidige situatie grotendeels teruggaat op de toenmalige.

De afbeeldingen tonen onder meer de Vechtzijde van het park, met solitaire bomen op een grasveld. Vazen met agaven in potten op hardstenen sokkels flankeren het hek bij de, toen nog houten, aanlegplaats. Vanaf de straatweg zijn drie gezichten op het huis afgebeeld, dat aan de overzijde van een lichtgolvend grasveld ligt, terwijl het hoofdpad, dat om het grasveld heenloopt, naar rechts afbuigt. Naar links loopt een smaller pad. Het huis van twee bouwlagen is wit gepleisterd en bezit een vooruitspringende middenpartij van drie raamtraveeën, bekroond door een timpaan. Ter weerszijden hiervan heeft het huis twee raamtraveeën en een daklijst met lage, brede vensters.

De opmeting uit 1827 geeft ook een gedetailleerd overzicht van het overpark aan de andere kant van de straatweg. Hoewel dit deel van het park, waarin een slingervijver met een weiland een centrale plaats inneemt, meer verwilderd is, kan men ook hier de oude situatie tot in de details terugvinden. De enige grote verandering vormt de afsnijding van de westkant van het park door de aanleg van het Merwedekanaal, dat later tot Amsterdam-Rijnkanaal werd verbreed. Bewust opgenomen in de aanleg van dit wandelpark is de boerderij, een geliefde bestemming voor talrijke wandelaars vanuit het huis.

De architect van de tuin is niet bekend. De overlevering noemt wel J. D. Zocher jr., van wie bekend is, dat hij wel met Van der Hart samenwerkte, maar de hele opzet van de aanleg kan ook wijzen op Gijsbert van Laar, wiens Magazijn van tuinsieraden uit 1802 ook aan de Vecht bekend was.

Andere belangrijke parken in landschapsstijl hebben Middenhoek, Vreeden Hoff, Oud-Over, Gunterstein, Vechtoever, Queekhoven, Gansenhoeft en Zwaanwijk, waarvan de meeste uit de negentiende eeuw zullen dateren.

Van Gunterstein is een ontwerp bekend, geleverd door J. A. van Lunteren, een Utrechtse architect wiens vader o.a. het park van Vollenhoven bij De Bilt ontwierp en aan Randenbroek en de Heiligenberg bij Amersfoort werkte. Hendrik van Lunteren leverde waarschijnlijk de plannen voor de buitenplaats Groenhoven bij Oud-Zuilen. Dit blijkt uit enkele ontwerpen (ongesign.), die zich in het archief van Slot Zuilen bevinden en waarin men de hand van deze architect kan herkennen.

Ook Henri Copijn, de landschapsarchitect van het immense park van De Haar, droeg zijn steentje aan de aanleg van Gunterstein bij.

Of de Zochers bij de aanleg van veel Vechtbuiten-

plaatsen betrokken waren, is niet bekend. Uit familieoverlevering wordt de naam van J. D. Zocher jr. genoemd i.v.m. Sterreschans. In de levensbeschrijving van Zocher jr. door Immerzeel vermeldt deze de betrokkenheid van de architect bij de bouw van het huis Middenhoek bij Loenen. Het ligt voor de hand, dat hij ook de aanleg van het park ter hand nam, maar zeker is dit niet.

P. J. Lutgers noemt in zijn beschrijving van de Vechtstroom Zocher jr. als architect van de Overplaats, waarna deze met Vechtvliet verenigd is. Ook aan Vecht en Steyn heeft Zocher gewerkt; dit blijkt uit een bestekcontract, dat de architect voor deze buitenplaats opstelde en dat onlangs door de heer A. J. A. M. Lisman gevonden werd.

In de loop van de negentiende eeuw is een groot aantal buitenplaatsen afgebroken en veranderden heel wat parken en tuinen in bouw- of weiland. Enkele stukken langs de Vecht, zoals tussen Loenen en Breukelen (linkerzijde) en tussen Oud-Zuilen en Nieuwersluis bezitten echter nog zeer veel eigenschappen van het karakteristieke buitenplaatsenlandschap, zoals dit in de loop van de eeuwen is ontstaan. Dankzij de inzet van vele eigenaren liggen de meeste huizen er weer goed onderhouden bij, terwijl zij ook hun „groene kamers“, de parken en tuinen in stand houden. Hierbij worden zij gesteund door de al eerder genoemde Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen en zijn zeer actieve hoveniersorganisatie die zijn werkzaamheden op basis van het hierboven beschreven bronnenmateriaal verricht. Om de vergelijking met de Brenta door te trekken kan men niet treffender besluiten dan met de constatering dat een van de meest interessante en vooral *kwetsbare* historische landschappen van ons land niet alleen een rijk verleden heeft, maar ook een serieuze toekomst, al zal die nooit onbezorgd zijn.

*Drostestraat 4
Amerongen*

Drs H. M. J. Tromp

Noten

1. R. van Luttervelt, De buitenplaatsen aan de Vecht, De Bilt 1943, Lochem 1948.
2. J. T. P. Bijhouwer, Nederlandsche Tuinen en buitenplaatsen, Amsterdam 1946.
3. W. J. van Tent, De buitenplaatsen (van de Vecht) historisch-geografisch gezien. In: Jaarboekje Nederlandse Kastelen-Stichting, 1976, p. 41-54. De door hem in ca. 1690 gedateerde „Nieuwe Kaart van Loenen“ door C. C. van Bloemswaart moet waarschijnlijk ca. 35 jaar later gedateerd worde. Cf. Marijke Donkersloot-de Vrij, De Vechtstreek, Weesp 1985.
4. Zo werden door de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen te Elburg al de volgende buitenplaatsen ten behoeve van een aantal beheersplannen onderzocht:
Gansenhoeft te Maarssen
Nieuwerhoek te Loenen a/d Vecht
Rupelmonde te Breukelen
Sterreschans te Loenen
Valk en Heining te Loenersloot

Een deel van het historisch onderzoek naar de buitenplaats Sterreschans werd gepubliceerd door W. Overmars; Sterreschans: een negentiende-eeuwse buitenplaats aan de Vecht, in „De Woonstede”, 73 (1987).

Momenteel zijn in dit kader onderzoeken naar de parken van Gunterstein te Breukelen, Middenhoek te Loenen a/d Vecht en Vechtoever te Maarssen gaande.

5. Henrick Verstralen, Kaart van een aantal percelen bij Slot Zuylen, eind aug/begin september 1624, ms., schaal 1 : 4000, RAU, Archief Kapittel van Oud-Munster inv. 993 (22-23).
6. Zuylen, Kaartboek Landerijen, ca. 1640, Archief Slot Zuylen.
7. H. M. J. Tromp en L. H. M. Olde Meierink, Het Paradijs versterkt, Fortificatie als motief bij huis en tuin, De Woonstede 86, 1990.

Mededeling van de redactie

Het Maandblad dat nu voor u ligt is aanmerkelijk dikker dan u gewend bent. Het spreekt vanzelf dat het productieproces voor dit bijzondere nummer dan ook tijdrovender was dan wij gewend zijn. Het heeft er toe geleid dat de verschijningsdatum van dit november-Maandblad valt in het begin van de maand december.

Dit feit, gecombineerd met het verheugende bericht dat het Maandblad met ingang van januari 1992 twee weken vroeger én in een nieuwe vormgeving zal verschijnen, heeft de redactie doen besluiten het Maandblad van november 1991 te beschouwen als een gecombineerd nummer november/december 1991, ofwel jaargang 64 nr. 11/12.

De hervormde diaconie van Utrecht

Bij de uitreiking van de inventaris van het archief van de hervormde diaconie van Utrecht zullen voordrachten worden gehouden door:

- mw J. G. Riphaagen: „Archief en inventarisatie”
- mw K. C. G. van Marle-van Wijk: „De diaconie in de huidige tijd”
- dr P. D. 't Hart: „Een teringachtig bestaan; armenzorg in de 19de eeuw”.

Tijd: donderdag 19 december a.s., 20.00 uur.

Plaats: Gemeentelijke Archiefdienst, Alexander Numankade 199.

Belangstellenden s.v.p. telefonisch opgeven bij de Gemeentelijke Archiefdienst, tel. 030-73 66 11.

Mededeling van het bestuur

De vormgeving van het nieuwe Jaarboek is ingrijpend gewijzigd. Omdat de uitwerking hiervan de eerste keer wat meer tijd vergt dan was voorzien en omdat de Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht later zal verschijnen dan was gepland, zullen Jaarboek en Kroniek in **februari 1992** worden bezorgd. Aan deze bezorgactie zullen weer vele vrijwilligers hun bijdrage leveren. Overigens hopen wij de organisatie van de bezorging aanzienlijk te hebben verbeterd.

Een serie lezingen over de Utrechtse musea

De activiteitencommissie van de Vereniging Oud-Utrecht zal - evenals vorig seizoen - in de komende maanden een lezingencyclus organiseren voor haar leden en andere belangstellenden. Ditmaal nodigt zij de Utrechtse musea uit om zich te presenteren.

Gedurende elke avond zullen twee vertegenwoordigers hun „eigen” museum aan het publiek voorstellen. Het gaat om grote en kleine, bekende en iets minder bekende musea in Utrecht.

Daarbij zullen de geschiedenis van de musea, de huidige verzamelingen en de plaats van de musea in de toekomst aan bod komen.

De eerste lezingenavond zal plaatsvinden op **dinsdag 17 december 1991** in de aula van de Gemeentelijke Muziekschool, Domplein 4 te Utrecht. Deze avond zijn het Centraal Museum Utrecht en het Universiteitsmuseum vertegenwoordigd.

Het programma is als volgt:
19.30 uur: zaal open.

20.00 uur: Ludger Smit, conservator historische afdeling Centraal Museum zal de spits afbijten met zijn voordracht „Een historisch museum in Utrecht?”

20.45 uur: pauze

21.00 uur: Frans Smolders, hoofd van de Afdeling Presentatie van het Universiteitsmuseum, zal de tweede lezing in deze serie verzorgen.

De toegang is voor leden gratis en bedraagt voor niet-leden f 2,50.

De tweede lezingenavond in de reeks „Utrecht Museumstad” wordt gehouden op **woensdag 15 januari 1992** en wel in het Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Nieuwegegracht 63, Utrecht. Er worden op deze avond lezingen gehouden over het Catharijneconvent en het Moluks Historisch Museum. Bij het ter perse gaan van dit Maandblad waren de namen van de sprekers en de titels van de lezingen nog niet bekend. De toegang voor de leden van Oud-Utrecht is gratis; niet-leden betalen f 2,50. Aanvang: 20.00 uur.